

İLSAM AKADEMİ DERGİSİ
Turkish Journal of ILSAM Academy
CİLT VOLUME: 1 SAYI ISSUE: 2 EYLÜL SEPTEMBER 2021
ISSN: 2757-9212

İLSAM (İlahiyat İlimleri Araştırmalar Merkezi)
Adına İmtiyaz Sahibi Owner
İLSAM

Yazı İşleri Müdürü Chief Executive Officer
Yıldırım DENİZ

Editör Editor
Sümeysra AÇIK

Çeviri Editörleri Translation Editors
Bülent KARAKUŞ, Neslihan KAYALI

Yardımcı Editör Associate Editor
Ferzan TAŞPINAR

Yayın Kurulu Editorial Board*
Prof. Dr. Celil KİRAZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet AKGÜL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN (Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Sönmez KUTLU (Ankara Üniversitesi)

*İsme göre alfabetik sırada **In alphabetical order by name**

Yayın Türü Publication Type
Yerel Süreli Yayın

Yayın Periyodu Publication Period
Altı ayda bir Mart (Bahar) ve Eylül (Güz) aylarında yayımlanır.

Biannual (autumn & spring)
Açık erişim olarak elektronik ortamda yayımlanmaktadır.
It is published electronically as open access.

İLSAM Akademi Dergisi hakemli bir dergidir.
Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.
Journal of Ilsam Academy is the official per-reviewed.
İLSAM. Authors bear responsibility for the content of their published articles.

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Hız. Ali'nin Vali Atamalarında İzlediği Kabileler Arası Denge Politikası Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Some Valuations on Balance Policy Between the Tribes That Ali Follows in Governor Assignments

Hanım Kübra ÖZ

Yüksek Lisan Öğrencisi,
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve
Sanatları Bölümü,
kz3807117@gmail.com.
ORCID: 0000-0002-4036-5683.

Cilt / Issue: 1(2), 201-227

Geliş Tarihi: 16.07.2021

Kabul Tarihi: 28.08.2021

Atuf: Öz, Hanım Kübra. "Hz. Ali'nin Vali Atamalarında İzlediği Kabileler Arası Denge Politikası Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *İLSAM Akademi Dergisi* 1/2 (Eylül 2021), 201-227.

Dipnot: Hanım Kübra Öz, "Hz. Ali'nin Vali Atamalarında İzlediği Kabileler Arası Denge Politikası Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İLSAM Akademi Dergisi* 1/2(Eylül 2021), Sayfa.

ÖZ

Hız. Ali'nin hilafet dönemi, Cemel ve Sıffın savaşları gibi önemli siyasal-sosyal gelişmelerin yaşandığı bir zaman dilimidir. Bu dönemin en önemli özelliklerinden birisi, Hız. Ali'nin vali atamalarında izlediği kabileler arası denge politikasının dayandığı kriterlerdir. Bu makalede Hız. Ali'nin vali atamalarında izlediği kabileler arası denge politikasının mahiyeti üzerinde durulmaktadır. Çalışma bağlamında şu tespitler yapılmaktadır: Bir; Hız. Ali ehliyet/liyakat ilkesini esas alarak valiler atamıştır. İki; kabileler arası denge politikası ve dönemsel şartlar gereği Ümeyyeoğulları mensuplarını vali olarak görevlendirmemiştir. Üç; Ensar'dan da (Evs-Hazreç Kabilesi) ilk defa valiler atamıştır. Bu durum ise Medine'nin önemli bir kesimini oluşturan Ensar'ı memnun etmiştir. Dört; önceki halifeler döneminde ihmal edilen Haşimoğulları mensuplarını da vali olarak görevlendirmiştir. Beş; Hız. Ali kendisine biat eden kimselerden vali atamıştır. Ona biat etmeyen kişiler ise ya tarafsız kalmışlar ya da Müslümanın Müslümanla çarpıştığı Cemel ve Sıffın Savaşlarına sebep olup Hız. Ali'yi iktidar mücadelesine sürüklemişlerdir. Kısacası Hız. Ali'nin vali atama politikasında adalet, ehliyet, istişare ve güvenilirlik gibi temel evrensel ilkelerin yanı sıra kendi içtihadı ve dönemsel şartlar belirleyici olmuştur.

Anahtar kelimeler: Hız. Ali, Politika, Valilik, Kabile, Ehliyet.

ABSTRACT

Ali's caliphate period is a time period in which important political-social developments lived such as the wars of Cemel and Sıffın. One of the most important features of this period is the criteria on the balance policy between the tribes followed by Hız. Ali in the appointment of governors. This article focuses on the importance of the balance policy between families in governor appointments that followed by Ali. In the context of the study, the following determinations are

made: One; Ali appointed governors based on the principle of competence/merit. Two; Due to the balance policy between the tribes and periodic conditions, Banu Umayyad did not assign the members as governors. Three; He appointed governors for the first time from Ansar (Aws-Khazraj Tribes). This situation pleased the Ansar, who constituted an important part of Medina. Four; He also appointed members of the Hashemites, who were neglected during the previous caliphs, as governors. Five; Ali appointed governors from those who allegiance to him. Those who did not pay allegiance to him either remained neutral or caused the Cemel and Siffin Wars, in which Muslims clashed with Muslims, and drag Ali into a power struggle. In short, Ali's own jurisprudence and periodic conditions, as well as basic universal principles such as justice, competence, consultation, and reliability, were decisive in his policy of appointing governors.

Keywords: Ali, Politics, Governorship, Tribe, Competence.

EXTENDED ABSTRACT

Although Hz. Ali wanted to take allegiance from all Muslims after he took office as the fourth caliph by taking the allegiance of the rebels and some prominent companions, he did not force anyone to do so. Rather than the so-called neutrals among the disobedient, those who attribute their allegiance to the finding and punishment of Hz. Osman's conspirators put Hz. Ali in trouble. The first of these groups; Hz. Prophet's wife Hz. Aisha and Talha b. Ubaydullah and the Cemel community that Zübeyr b. Avvâm belongs to. The other group is the Siffin group led by Muawiya. In such a political conflict, Hz. Ali continued his duty. In his actions in the governorship, which is one of the most important issues of Hz. Ali, the policy of balance between the tribes, which also shows his political stance, draws attention.

In the dictionary, the governor means: "one who is very close to something; manager, authorized person." As a term, the governor is the civil servants appointed by the administrators to manage the cities outside the center.

When Hz. Ali became the caliph, he first dismissed the old governors and appointed new governors in their place. He gave importance to universal criteria such as justice, competence and consultation, which the Qur'an attaches importance to, and warned the governors to comply with these criteria. Hz. Ali appointed governors from the tribes that make up the Muslim society by following the stated political-social principles of Islam. He has shown with his actions that the duty of governor, which will be undertaken by qualified, reliable, and

competent people, will establish the administration in the cities and there will be no disruption in the region and that people from the tribes who do not have these characteristics cannot eliminate the unrest in the provinces. In addition, during his caliphate, he aimed to provide justice and made it a policy, and ordered his governors to rule with justice. He also gave importance to consultation when appointing and dismissing governors, and ordered his governors to do the same.

On the subject of consultation, Hz. Ali did not only listen to the opinions of the experts but also gave importance to the expectations of the public. He appointed people whom the society was or would be pleased with as governors to the provinces. Thus, the caliph's appointment of a person whom the public did not want to his duty could cause confusion in the cities. For this reason, when the caliph appointed governors to the provinces, he took into account the opinions of the public and acted according to their wishes. In the governors appointments, Hz. Ali did not only consider the principles determined by Islam, the Sunnah of Hz. Muhammad, the practices of the previous caliphs, and the thoughts of the people, at the same time he revealed his unique understanding of politics. As a result, the determining factors of his policy in appointing the governor were both the events that took place before him and the internal turmoil in his own time. If these are to be mentioned, the governors, who were the cause of complaints during the Hz. Osman period, were the main source of the problems. It can be said that Hz. Ali appointed the new governor because he thought that the internal turmoil will disappear with the dismissal of these governors.

Again, in the Hz. Osman period, the fact that the power comes to the hands of the Banu Umayyad tribe disturbed the companions. This problem went up to the warning of Hz. Osman by Hz. Ali. For this reason, it was unthinkable that Hz. Ali continues the point which he criticized the caliph before him. For this, it can be said that one of his first actions is to appoint new governor.

Former governors were accusing Hz. Ali of allying with those who killed the caliph. That's why Hz. Ali didn't want to work with them because he didn't trust them. For this reason, he found it appropriate to dismiss the current governors and to appoint competent and trusted persons in their place. If he did not rush to dismiss the governors, he could cause those who were not on his side to say that he was incompetent against him.

It is known that Hz. Ali appointed Ansar and Hashemites in governor appointments because these groups were not preferred to the governorship during the first three caliph period. The fact that Ansar and Hashemites wanted one of their own to come to the power while Hz. Abu Bakr was elected as caliph caused

them to be kept away from the administration during the first two caliph period. In the time of Hz. Osman, both the people in Medina and the Hashemites were deprived of the power since the power was completely in the hands of the Banu Umayyad. Hz. Ali, did the opposite when he was elected as caliph, he gave duties to Ansar and Hashemites in many institutions such as the governorship. Of course, this pleased both tribes. Eventually, this development, which can also be called the policy of appointment, is unique to Hz. Ali and has the feature of both a reaction to previous appointments and eliminating the deprivations in the old period.

Hz. Ali's period was a time when internal turmoil disrupted the political and social balances. Thus, the Wars of Cemel and Siffin are internal events that affect these balances. Here, because of these events, Hz. Ali took decisions that determine his own politics. Foremost among these is from which tribes the governors appointed to the provinces will be chosen because the lived events before and after the Hz. Ali period brought about polarization. That's why Hz. Ali preferred to work with competent people whom he could trust. As a result of this, he brought people from the Hashemites tribe Ansar (Aws and Khazraj tribes) and the Yemenis of Kufa to the position of governor. He did not appoint the tribes that he did not trust, who were not competent and did not act with him, and who took part in the Battle of Cemel and Siffin, especially such as the Banu Umayyad, to the duty of the governor. There were also those who acted neutral by not taking sides with Hz. Ali. These were personalities who can be said to be powerful in terms of social influence, such as Hz. Omar's son Abdullah and Muhammed b. Mesleme. Hz. Ali did not appoint governors from them either.

It can be said that Hz. Ali created a balance between the tribes according to the political-social conditions of the period with his unique policy in the governorship institution and tried to act in this way. While doing this, he guided not to leave the political-social principles of Islam.

GİRİŞ

Sözlükte vali “bir şeye çok yakın olan; yönetici, yetkili kişi” anlamlarına gelmektedir. Bir terim olarak vali ise yöneticiler tarafından merkez dışındaki şehirleri yönetmek üzere atanan memurlara denilmektedir. İslâm tarihinde ilk devlet başkanı olan Hz. Peygamber, İslâm'ın birçok bölgeye ulaştığı vakitlerde vilâyetlerle ilgilenebilecek görevli atarken çoğu zaman o bölge halkından olan ve her şeyden önce İslâm'a (önce) girmiş kişileri vali olarak atamayı yeğlemiştir. Peygamberimizden sonra hilafete gelen Hz. Ebu Bekir (632-634), onun zamanında atanan valileri görevden almamıştır. Komutanlar, fethettikleri vilâyetlerin başına geçmiş ve mevcut yapı devam etmiştir. Sonraki halife Hz. Ömer (634-644), şehir yöneticilerini belirleme, atama ve denetim işlerini sistemleştirmiştir.¹ Üçüncü halife Hz. Osman (644-656), mevcut yapıyı görevinin ilk altı yılı devam ettirse de ikinci altı yılı kendi akrabaları olan valilerin icraatları yüzünden çalkantılı geçirmiş ve âsiler² tarafından suikasta uğramıştır.³

Hz. Ali (656-661), âsiler ve önde gelen bazı sahâbîlerin biatını alıp⁴ dördüncü halife olarak göreve başladıktan sonra Müslümanların hepsinden biat almak istemişse de bunun için kimseyi zorlamamıştır. Biat etmeyenler arasında tarafsızlar denilen gruptan ziyade biat etmelerini Hz. Osman'ın suikastçılarının bulunup cezalandırılmalarına bağlayanlar, Hz. Ali'yi sıkıntıya sokmuştur. Bu gruplardan ilki; Hz. Peygamberin eşi Hz. Aişe (ö. 58/678) ve onun yanında yer alan Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656) ve Zübeyr b. Avvâm'ın (ö. 36/656) içinde bulunduğu Cemel topluluğudur. Diğer grup ise Muaviye'nin (ö. 60/680) önderliğindeki Sıffîn topluluğudur. Biat etmeyen bu iki farklı grup Hz. Osman'ın katillerinin bulunması için birlikte hareket etmemişlerdir. Bu da Cemel topluluğu ve Sıffîn topluluğunun, üçüncü halifenin suikastı görüntüsüyle asıl amaç ve isteklerinin farklı olduğunu göstermektedir.⁵

Hz. Ali halife olunca ilk olarak eski valileri görevden alıp yerlerine yeni vali atamaları yapmıştır. O, vali atamasında Kur'an'ın önemsedığı adalet, ehliyet ve istişare gibi kriterlere önem vermiş ve bu kriterlere uymaları için valileri

¹ Ünal Kılıç, “Vali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/493.

² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu'l-Taberî*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim (Beyrut: Dâru Süveydân, 1984), 5/357.

³ Ünal Kılıç, “Hz. Ali'nin Vali Politikası ve Valileri”, *Hazreti Ali Sempozyum Bildirileri*, ed. Rıza Savaş (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2009), 317.

⁴ Taberî, *Târîhu'l-Taberî*, 4/429-432.

⁵ Adem Apak, “Hz. Ali'nin ilk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”, *Marife Dergisi* 5/1 (Bahar 2005), 131-132.

uyarmıştır.⁶ Hz. Ali, İslâm'ın belirtilen siyasî-sosyal ilkelerine uyarak Müslüman toplumu oluşturan kabilelerden vali ataması yapmıştır.

Konu bağlamında şu sorular üzerinde durulmuştur; Hz. Ali ehliyet/liyakat ilkesini esas alarak valiler atamış mıdır? Ümeyyeoğulları mensuplarını kabileler arası denge politikası ve dönemsel şartları gözetererek vali olarak atamamış mıdır? Daha önce vali olarak atanmayan Ensar'dan (Evs-Hazreç) valiler atamış mıdır? Önceki halifeler döneminde ihmal edilen Haşimoğulları mensuplarından vali ataması yapmış mıdır? Hz. Ali'nin Ensar ve Haşimoğullarından vali ataması, kabileler arası denge siyaseti izlediğini mi göstermektedir? O, kendisine biat etmeyen kimseleri vali olarak göreve getirmiş midir? Cemel ve Sıffın Savaşları Hz. Ali'nin vali atamasında nasıl bir siyaset izlemesine sebep olmuştur? Dönemin siyasî olayları sebebiyle tarafsız kalanlar olmuş mudur ve Hz. Ali bunlardan vali atamış mıdır?

Makalede konu şu çerçevede ele alınacaktır; Öncelikle ehliyet, adalet ve istişare ilkeleri üzerinden Hz. Ali'nin valilik kurumundaki kabile politikasının İslâm'a uygunluğu, Hz. Ali'nin hilafete geliş süreci ve o dönemde yaşanan siyasî-sosyal gelişmeler bağlamında ona biat eden-etmeyen ve tarafsız kalan gruplar ve ardından valilik kurumunda görev üstlenen kabilelerin rolleri ele alınacaktır.

Bu makale halife Hz. Ali'nin valilik kurumunda kabileler arası denge politikasının İslâm'ın siyasî-sosyal ilkelerine uygunluğunu ve o dönemde yaşanan olayların Hz. Ali'nin hilafetine etkisini ele aldığı için önemlidir. Makalede, tarihsel dokümantasyon tekniği kullanılarak içerik analizi yapılacaktır. İslâm Tarihi'nin ilk kaynaklarından ve modern kaynaklardan yararlanılarak konu ele alınacaktır.

1. HZ. ALİ'NİN VALİLİK KURUMUNDAKİ KABİLE POLİTİKASININ İSLÂMIN SİYASÎ-SOSYAL İLKELERİNE UYGUNLUĞU

İslâm dini, insanlara net bir yönetim şekli belirlememiş olsa da yönetimde hedef ilkelerin neler olacağını ortaya koymuştur.⁷ Bunlar; adalet, liyakat, işi ehline verme, can ve mal güvenliği gibi ilkelerdir.⁸ Valilik kurumu da yönetimle ilgili o dönemde önemli bir yapı olduğu için bu ilkeler, valilerde aranan şartlar arasına girmiştir. Nitekim Hz. Peygamber ve dört halife tayin ettikleri valilerde; Allah korkusunu içinde taşıma, affetme, kötü niyetleri ve kötü kimseleri anlayabilme,

⁶ Ünal Kılıç, “Hz. Ali'nin Şehirlerin İdarecileriyle İlgili Politikaları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Aralık 2008), 123,128-130.

⁷ Şefaettin Severcan, “Peygamberlik ve Siyaset”, *Liberal Düşünce* 4/14 (Bahar 1999),167.

⁸ Ertuğrul Boynukalın, “Makâsıd'ı-ş-Şerîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/426; *Feyzül'l Furkân Kur 'ân-ı Kerîm ve Tefsirli Meali*, çev. Hasan Tahsin Feyizli (İstanbul: Server Yayınları, 2017), Nisa 4/58.

idarede başarılı olabilecek bir güce sahip olma, emanete hıyanet etmeme ve halkın haline vakıf bulunma gibi⁹ özellikler aramışlardır. Bu bağlamda Hz. Ali'nin valilik kurumundaki kabile politikası, İslâm'ın belirlediği yönetim ilkeleri çerçevesinde ele alınacaktır.

1.1. Ehliyet

Arapça bir sözcük olan ehl kökünden türetilmiş ehliyet kavramı, sözlükte “liyakat, yeterlilik, elverişlilik, yetki” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰ Her işte ehliyetin önemli olduğu İslâm dininde vurgulanmıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim ve hadislerde, işin hakkını vererek yapılması emredilmiştir. Böyle davrananlar övülmüş, gerekli önemi göstermeyenler ise yerilmiştir.¹¹ Bir kişinin işini en güzel şekilde gerçekleştirmesine vesile olacak ehliyeti elinde bulundurması, devlet yönetiminde aranan birincil şartlardan olmuştur.¹²

Hz. Ali'nin yönetimde ehliyet ilkesini önemseydiği, vilâyetlere atadığı kabiliyetli ve güçlü valilerden anlaşılmaktadır. Nitekim; Mısır vilâyetinde Hz. Ali karşıtı işler yapan birtakım kimseler, Mısır valisi Muhammed b. Ebu Bekir'i (ö. 38/658) dinlemez oldu. Olayı öğrenen Hz. Ali, “Mısır'a gönderebileceğimiz şu iki kişiden başkası bu görevi hakkıyla yerine getiremez: Kays b. Sa'd (ö. 60/680) ve el-Eşter (ö. 37/657).” diyerek, Yemen asıllı Mezhic kabilesinden el-Eşter'i Mısır valiliğine atadı.¹³

Hz. Ali'nin vilâyetlere atadığı valilere yaptıkları işten dolayı uyarıda bulunması ehliyete önem verdiğini göstermektedir. Mesela; Hz. Ali, Bahreyn valiliğine Ensar'dan atadığı ‘Uclan el-Ensârî'nin¹⁴ vilâyetin gelirlerini kendi kabilesindeki

⁹ Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî, *el'İkdü'l-ferîd*, thk. Muhammed Said Uryan (Kahire: Dâru'l Fikr, 1940), 1/39.

¹⁰ Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/533.

¹¹ Bkz. “Şu bir gerçek ki Allah, size emanet (ve iş)leri mutlaka ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Gerçekten Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz Allah, (her şeyi) işiten ve görendir.” Nisâ 4/58; Ebû'l Hüseyin Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi 'u ş-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “İmâre”, 17 (No.1826).

¹² Mehmed Saîd Hatîboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği -İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik-* (Ankara: Otto Yayınları, 2012), 47.

¹³ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Yusuf Dukak (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, 1987), 3/354.

¹⁴ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mühennâ (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 2010), 2/176-177; Taberî, *Târihu'l-Taberî*, 4/452.

kişilere dağıttığını¹⁵ duyunca, onu; emanete ihanet etmemesi gerektiği, bunun halifeye de ihanet sayılacağı, dünyada bu ayıbın kendisinde kötü bir iz bırakacağı, Allah’tan korkması ve hatasını düzeltmesi gerektiği konusunda gönderdiği mektupla uyarmıştır.¹⁶

Görüldüğü üzere Hz. Ali; liyakatli, güvenilir ve ehil kimselerin üstleneceği valilik görevinin şehirlerdeki idareyi tesis edeceğini ve bölgede herhangi bir aksamanın olmayacağını, bu özellikleri taşımayan kabilelerden kimselerin ise vilâyetlerdeki huzursuzluğu gideremeyeceğini icraatlarıyla göstermiştir.¹⁷

1.2. Adalet

Arapça mastar-isim olan adalet, hüküm ve davranışlarda doğru olmak, hakkı gözetmek, orta yolu bulmak ve eşit olmak gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸ Adalet, Kur’an-ı Kerim ve hadislerde “denge, düzen, eşitlik, doğru yolu izleme, doğru olma, tarafsız olma” gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁹ Devlet yönetiminin temel ilkelerinden birisi de adalet prensibidir. Adaletin karşıt manası haksızlıktır, zulümdür.²⁰

Hz. Ali’nin yönetimde adalet ilkesini benimsediği, halife olur olmaz yaptığı icraatlardan anlaşılmaktadır. Nitekim o, vali atamalarında özellikle Ensar ve Hâşimoğullarını görevlendirmiştir.²¹ Çünkü bu kabileler, ilk üç halife döneminde valilikte tercih edilmemişlerdir. Ensar ve Hâşimoğullarının Hz. Ebu Bekir halife seçilirken iktidarın başına kendilerinden birinin geçmesini istemeleri, ilk iki halife döneminde yönetimden uzak tutulmalarına neden olmuştur. Hz. Osman zamanında ise iktidar tamamen Ümeyyeoğullarında olduğu için hem Medineliler hem de Hâşimîler iktidardan mahrum kalmışlardır. Hz. Ali ise halife seçilince tam tersini yapmış ve bu iki kabileye valilik gibi birçok kurumda görev vermiştir. Neticede tayin politikası da diyeceğimiz bu gelişme, Hz. Ali’ye özgü olup önceki halifeler dönemindeki yoksunlukları giderme ve adaleti sağlama

¹⁵ Ebu’l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi’s-sahâbe*, thk. ‘Âdil Ahmed Âbdülmevcûd- ‘Alî Muhammed Mu‘avvad (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2010), 3/532.

¹⁶ Ya’kûbî, *Târîhu l-Ya’kûbî*, 2/177

¹⁷ Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik* (Konya: Yediveren Yayınları, 2004), 122.

¹⁸ Mustafa Çağrı, “Adâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/341.

¹⁹ Bkz. Nisa 4/58, 135; Araf 7/29; Müslim, “İmâre”, 18 (No. 4721)

²⁰ Hamza Aktan, “Kur’ân ve Ehl-i Sünnet Kaynaklarına Göre Hazret-i Peygamber Örneğinde Siyaset”, *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet*, ed. Mahmut Kaya vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 322.

²¹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve’s-siyâse*, thk. Taha Muhammed ez-Zeyni (Kahire: Müessesetü’r-Risâle, 1967), 1/79; Taberî, *Târîhu l-Taberî*, 5/466, 580, 601; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi l-târîh*, 3/201.

özelliği taşımıştır,²² denilebilir.

Hz. Ali'nin yönetimde adaleti temin etmek için çalıştığı, valilere gönderdiği uyarı ve öneri niteliği taşıyan mektuplardan da anlaşılmaktadır. Mesela; Mısır valisi Malik b. el-Eşter'e, tercih edeceği işlerde orta yolu korumasını, adaleti yaymasını ve halkı memnun etmesi gerektiğini emretmiş; toplumun her kesiminin eşit muamele görmesini ve eşit haklara sahip olmasını sağlayacak icraatlar yapmasını söylemiştir.²³ Birçok valisine de adaletten ayrılmamalarını emretmiştir.²⁴

Görülmektedir ki Hz. Ali, halifeliği süresince hem adaleti sağlamayı hedeflemiş ve bunu politika haline getirmiş hem de valilerine adaletle hükmetmelerini emretmiştir.

1.3. İstişare

İstişare, herhangi bir devlet başkanının karşılaştığı sorunun çözümünü ararken sözüne güvendiği kişi veya gruplar ile gerçekleştirdiği fikir alışverişi ve danışma faaliyeti olarak tanımlanabilir. İslâm tarihinde bunun sistemleşmiş formuna şûra denilmektedir.²⁵ Kur'an-ı Kerim ve hadislerde şûra prensibinin insanların birbirine yardımcı olması konusundaki önemi vurgulanmıştır. Nitekim bunun yönetim için başvurulması gereken bir ilke olması dikkat çekmektedir.²⁶

Hz. Ali valileri tayin etmeden önce yanında bulunan kimselere danışmayı öncelemiştir. Bu konuda birkaç örnek verilecek olursa;

-Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın atadığı valileri görevden alıp yerlerine başkalarını getireceğini duyan amcasının oğlu Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) ve Sakif kabilesinden Muğire b. Şu'be (ö. 50/670) onu, bu fikirden döndürmeye çalışmışlardır. Hz. Ali'ye, şimdilik valileri görevde bırakması, eğer biat etmezlerse dilerse görevden alabileceği konusunda öneriler sunmuşlardır.²⁷

-Hz. Ali, Basra valiliğine güvenilir bulduğu Tarifli Ziyâd b. Ebîh'i (ö. 53/673) atamak istemesine karşın Ziyâd, bu teklifi kabul etmeyip kendisine yardımcı

²² Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 65.

²³ Adnan Demircan, *Hz. Ali Nehcü'l-Belâğa* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), 315-329.

²⁴ Demircan, *Hz. Ali Nehcü'l-Belâğa*, 307-311.

²⁵ Mahmud Bâbilli, *İslâm'da Şûra*, çev. Nihat Armağan-Kemal Çobanbeyli (İstanbul: Fikir Yayınları, 1973), 20.

²⁶ Şûrâ 42/38; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hûd (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1409/1998), "İmâre", 4 (No. 2932).

²⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve ş-siyâse*, 1/48; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/77; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-târih*, 3/197.

olacağını belirterek Abdullah b. Abbas'ı göreve getirmesini önermiştir. Hz. Ali, Ziyâd'ın görüşüne dayanarak Abdullah b. Abbas'ı Basra valiliğine atamıştır. Halife, Abdullah b. Abbas'a idarî konularda Ziyâd'ın fikirlerini önemsemesini ve işlerinde onun görüşlerini almasını istemiştir.²⁸

-Ensar'ın ileri gelenlerinden Mısır valisi Kays b. Sa'd'ın Muaviye'ye biat ettiği asılsız haberi Hz. Ali'ye ulaşınca o, yakınlarıyla bu konuyu konuşmak üzere bir araya gelir. Halife; Kays'ı tanıdığını ve bu haberin doğruluğu konusunda emin olmadığını, danıştığı kişilere söylese de onlara güvenerek valiyi görevden almıştır.²⁹

Görülmektedir ki Hz. Ali, vali tayin ederken ve valileri görevden alırken istişareyi önemseydiği gibi valilerine de bunu yapmalarını emretmiştir.

Hz. Ali istişare konusunda sadece bilirkişilerin görüşlerini dinlemekle yetinmemiş, halkın beklentilerini de önemsemiştir. Toplumun kendisinden memnun olduğu ya da olacağı kişileri vilâyetlere vali olarak atamıştır.³⁰ Nitekim halkın görev yapmasını istemediği kişiyi halifenin ataması, şehirlerde karışıklık çıkarabilirdi. Bu nedenle halife vilâyetlere vali tayin ederken, halkın düşüncelerini dikkate almış ve onların isteklerine göre hareket etmiştir.³¹ Mesela; Eş'ar kabilesinden Kûfe valisi Ebu Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63), halkın seçimiyle göreve geldiği için Hz. Ali onu görevden hemen almamıştır.³²

Hz. Ali'nin bazı şehirlere yeni vali ataması, halkın ayaklanmasına sebep olmuştur. Zira azledilen valiler Hz. Ali'nin hilafetinin geçersiz olduğunu söyleyerek halkı kışkırtmışlardır.³³ Bu yüzden bazı şehirlerde halk tayin edilen valiyi kabul etmemiştir. Hz. Ali de vali atanmasında ya da azledilmesinde halkın nabzını kontrol etmiştir. Mesela, Kureyş kabilesinden Basra valisi Abdullah bin Abbas'ın devlet malına el koyması haberi Hz. Ali'ye ulaşınca mektupla onu uyarmıştır.³⁴ Yine Hz. Ali, halkın şikâyetleri üzerine Bahreyn valisini mektupla

²⁸ Taberî, *Târîhu'l-Taberî*, 4/543.

²⁹ Taberî, *Târîhu'l-Taberî*, 4/553-554; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/138.

³⁰ Geniş bilgi için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1960), 3/23; Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *et-Târih*, thk. Bâkî b. Hâlid (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993), 199-202; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/201-202.

³¹ Abdulazîz ed-Dürî, "Emîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/122.

³² Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-kübrâ: Ali ve benûhu* (Kahire: Dârü'l-ma'ârif, 1984), 851.

³³ Ali Rıza Ayar, *Hz. Osman ve Hz. Ali Döneminde Devlet-Halk Münâsebetleri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 73.

³⁴ Taberî, *Târîhu'l-Taberî*, 5/45; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/344.

uyarmıştır.³⁵ Hz. Ali'nin halkın devlete olan güvenini kazanmak için bu şekilde davrandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Görülüyor ki Hz. Ali, toplumsal beklentileri önemsemekle halkın taleplerini ön plana çıkarmıştır.

Vali tayininde halkın isteklerinin yöneticiler tarafından önemsenmesi 'halk ne derse o olur' manasına gelmemektedir. Zira bu durum yönetici otoritesinin azalmasına ve halkın baskı kurmasına sebep olabilecek bir durumdur.³⁶

İlk dönem İslâm Tarihi kaynaklarını farklı yorumlayan Adem Apak³⁷ ve Ali Aksu³⁸ gibi çağdaş müellifler, Hz. Ali'nin istişare mekanizmasını çalıştıramadığını, bunun sebebinin ise önceki dönem şûra heyetinde bulunan sahâbîlerin (Sa'd b. Ebu Vakkâs, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm) desteğini alamadığı için sağlıklı bir şûra heyeti kuramamasından kaynaklandığını belirtmişlerdir.³⁹

Konuyla ilgili makalede de savunulan bir diğer görüş ise çağdaş müellif Ünal Kılıç'a aittir. O, halifenin kendi başına vali seçiminde yetkili kişi olmasına karşın bu konuda istişare yaptığını savunmaktadır.⁴⁰

Denilebilir ki kimi müellifler Hz. Ali'nin vali seçiminde istişare yaptığını savunurken kimileri ise sadece gerekli durumlarda istişareye başvurduğunu ya da hiç başvurmadığını savunmuşlardır.

2. HZ. ALİ'NİN HALİFE SEÇİLMESİ SÜRECİ VE SONRASINDA MEVCUT SİYASAL-SOSYAL DURUM

Hz. Ali'nin hilafete geliş sürecini ve daha sonraları yaşanan siyasi-sosyal meseleleri doğru anlayabilmek için kendinden önce halife olan Hz. Osman'ın dönemine bakmak gerekmektedir. Dört halifeden on iki yıllık yönetimiyle devlet

³⁵ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî, *el-Ahbârü'l-tıvâl*, nşr. Abdülmünim Âmir (Beyrut: Dârü'l-Mesire, 1960), 148.

³⁶ Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, 136.

³⁷ Adem Apak'ın görüşleri şöyle özetlenebilir; Hz. Ali, yaptığı icraatların öncesinde yanında olanları haberdar etmediği gibi onların fikirlerine başvurmamış ve halkın onayı ve desteğini elde etmek için çaba göstermemiştir. Ayrıca Hz. Ali, istişareye bir sorunla karşılaştığı zaman başvurmuştur. Özellikle siyasetle ilgili hususlarda plan gözetmeksizin danışma meclisini toplamıştır. Yapılan istişareler, onun teklifiyle değil, muhataplarının telkinleriyle gerçekleşmiştir. Bkz. Adem Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*, ed. M. Selim Arık (Bursa: Hadis Tetkikleri Dergisi, 2005), 1/41-42.

³⁸ Ali Aksu'nun konuyla ilgili görüşleri de şöyle özetlenebilir; Hz. Ali halifelik dönemi boyunca fazla istişare yapmamış, yapamamış. Yaptıysa da sadece akrabalarıyla istişarede bulunmuştur. Bkz. Ali Aksu, "Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı", *Hz. Ali*, ed. Ali Aksu (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2020), 200.

³⁹ Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", 1/41-42; Aksu, "Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı", 200.

⁴⁰ Kılıç, "Hz. Ali'nin Şehirlerin İdarecileriyle İlgili Politikaları", 129.

başkanlığında en uzun görev yapan Hz. Osman, halifeliğinin ilk yıllarında herhangi bir sorun yaşamamış ve otoriter devlet yapısını sürdürmeye çalışmıştır. Fakat hilafetinin son yıllarında, şehirlerde yönetimle ilgili tedirginlikler ortaya çıkmış ve başlarda şiddete dönüşmeyen eleştiriler daha sonraları yıkıcı hale gelmiştir. İnsanlar tarafından yanlış görünen olayların bir bölümü halifenin yaptıklarıyla bir bölümü ise valilerin icraatlarıyla ilgilidir. Hz. Osman ve onun görevlendirdiği valilerinin faaliyetleri, insanları huzursuz etmekle kalmamış, muhaliflerin de seslerinin yükselmesine sebep olmuştur. Halifeye duyulan memnuniyetsizlik gün geçtikçe isyana dönüşmüştür. Hz. Osman, Basra, Mısır ve Kûfe'den gelen âsilerin suikastı neticesinde 656 senesinde vefat etmiştir.⁴¹

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Müslümanlar halifelik makamına Hz. Ali'yi uygun görmüşlerdir. Fakat o, teklifi kabul etmemiştir. Hz. Ömer'in belirlediği şûra heyetindeki Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm ve Sa'd b. Ebu Vakkâs da kendilerine gelen teklifi reddedince hem Medinelilerin talebi hem de Hz. Osman'ı öldüren âsilerin zorlamasıyla Hz. Ali yönetime geçmiştir.⁴²

Hz. Ali, sahâbenin çoğundan biat alarak göreve başlamıştır. Fakat onun hilafetini Ensar ve Muhacirden bazı sahâbîler kabul etmemişlerdir. Bunlar Ensar'dan Hassân b. Sâbit (ö. 60/680), Mesleme b. Muhalled (ö. 62/682), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94), Muhammed b. Mesleme (ö. 43/663), Numan b. Beşîr (ö. 64/684), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Râfî' b. Hadîc (ö. 73/692), Fudâle b. Ubeyd (ö. 53/673); Muhacir'den ise Sa'd b. Ebu Vakkâs (ö. 55/675), Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674) ve Abdullah b. Ömer'dir (ö. 73/693).⁴³

Hz. Ali'nin halifeliğine biat edilmesinin ve halife seçilmesinin zamanı tartışma konusudur.⁴⁴ Nitekim batın ne zaman olduğu konusunda; Mes'ûdî, Hz. Osman'ın öldürüldüğü gün,⁴⁵ İbn Sa'd ve Belâzurî ertesi günü,⁴⁶ Dineverî üç gün sonra;⁴⁷

⁴¹ Kılıç, “Hz. Ali'nin Vali Politikası ve Valileri”, 317.

⁴² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/46-47; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/428-429; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/98-99.

⁴³ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/429-432.

⁴⁴ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 44-45.

⁴⁵ Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî el-Hüzelî, *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, thk: Kemâl Huseyn (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 2/273.

⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/29; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 3/7; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Târihu'l-hulefâ* (Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1474/2003), 139-140.

⁴⁷ Dineverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, 140.

Ya'kubî,⁴⁸ Taberî⁴⁹ ve İbnu'l-Esîr⁵⁰ beş gün sonra olduğunu naklederler.

Öldürülen bir halifenin ardından Müslümanların çabuk bir şekilde idareci belirlemesi doğaldır. Çünkü İslâm öncesi Arap toplumlarında ve ilk halifelerin iktidara gelişlerinde; yönetici makamının boş kalmaması, birlik ve beraberliğin bozulmaması ve siyasî-sosyal çalkantıların gün yüzüne çıkmaması düşüncesiyle toplumun önde gelen kişilerinin yönetici arayışı içerisinde olduğu görülmektedir.⁵¹ Müslümanların Hz. Ali'yi halife olarak seçmelerinde de bu tavır görülmektedir.

Hz. Ali'nin hilafet yıllarını doğru anlayabilmek, o dönemdeki toplumun siyasî-sosyal yapısını bilmekten geçer. Hz. Ali yönetici seçildiğinde, farklı görüş sunan ve davranışlar sergileyen toplumu üç gruba ayırmak mümkündür.⁵² Bunlar; Hz. Ali'ye biat edenler, biat etmeyenler ve tarafsızlardır. Bu grupların etkinlikleri Cemel⁵³ ve Sıffin⁵⁴ Savaşları üzerinden ele alınacaktır.

Hz. Ali dönemindeki gruplara geçmeden önce; eskiden beri Arap toplumunda var olan, toplumun siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısının bir parçası olan ve ilk dönem İslâm toplumunu da etkileyen kabileciliğin siyasî hadiselerdeki rolünün büyük olduğunu belirtmek gerekir. Kabilelerin olaylar karşısında tavır sergilemede ilk olarak akrabayı gözetmeleri ve beraber hareket etmeleri Arap toplumunda vazgeçilmez bir durumdur. Hz. Ali döneminde yaşanan siyasî-sosyal hadiselerde de kabileciliğin etkilerini görmek mümkündür.⁵⁵

Hz. Ali döneminde yaşanan savaşlarda kabilelerin ve insanların taraf tutmada, belirli bir tavır sergilediklerini ifade etmek oldukça güçtür. Mesela, bir kabilenin değişik bölgelerde yer alan iki kolu, karşı taraflarda bulunabilmiştir. Üstüne üstlük Sıffin Savaşı'nda askerler düzenlenirken, iki safta yer alan aynı kabileden insanların birbirleriyle vuruşmalarına özen gösterilmiştir.⁵⁶ Nitekim farklı kabileler birbiriyle savaşa, kabile asabiyeti sebebiyle kendi tarafında olmayan akrabalarına dahi savaşta yardım edebilirlerdi.⁵⁷

⁴⁸ Ya'kubî, *Târihu'l-Ya'kubî*, 177.

⁴⁹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/432.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/557.

⁵¹ Halifelerin seçilmesi konusunda bkz. Mehmet Ali Kapar, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 40-55.

⁵² Adnan Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (Aralık 2013), 175.

⁵³ Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (el-Mutahhar) el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târih* (Beyrut: y.y., 1899), 5/211-213.

⁵⁴ Makdisî, *el-Bed' ve't-târih*, 5/217; İbn Abdirabbih, *el'İkdü'l-ferîd*, 4/343.

⁵⁵ Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset", 178.

⁵⁶ Dîneverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, 181.

⁵⁷ Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset", 177.

2.1. Hz. Ali'ye Biat Edenler

Hz. Osman ve Hz. Ali dönemi siyasî-sosyal hadiseler incelendiğinde Hz. Osman'a muhalif olanların ve yaptıklarından hoşnut olmayıp kendilerine haksızlık edildiğini düşünen kimselerin Hz. Ali'ye biat ettiği ve onun yanında yer aldığı söylenebilir. Başta Hz. Ali'nin ailesi Haşimîler olmak üzere Medinelilerin çoğunluğu (Evs ve Hazreç Kabileleri) ve bazı Yemenli kabileler Hz. Ali'yi desteklemişlerdir.⁵⁸

Cemel ve Sıffin⁵⁹ Savaşlarından hareketle onu destekleyenlere örnek verilecek olursa; Temim kabilesinden Cerîr b. Sehm;⁶⁰ Ensar'dan Sehl b. Huneyf,⁶¹ Kays b. Sad;⁶² Kinde kabilesinden Eşas b. Kays,⁶³ Hucr b. Adî; (ö. 51/671)⁶⁴ Kureyş kabilesinden Abdullah b. Cafer⁶⁵ ve Ammâr b. Yâsir'dir...⁶⁶ Ayrıca Hz. Ali'nin vilâyetlere atadığı valilerden hareketle de kimlerin onu desteklediği anlaşılmaktadır. Bu kimseler, Hz. Ali döneminde kabilelerin valilik kurumundaki rolleri başlığında ele alınacaktır.

2.2. Hz. Ali'ye Biat Etmeyenler

Hz. Ali'ye biat eden kabileler olduğu gibi çeşitli sebeplerle biat etmeyen kabileler de olmuştur.⁶⁷ İnsanların neden biat etmedikleri hususunda ortaya koydukları argümanlar hem Hz. Osman'ın suikasta uğraması hem de Hz. Ali'nin yönetime geliş şekli etrafında şekillenmiştir.⁶⁸

Hz. Ali'ye biat etmeyen ilk grup, Hz. Osman'ın öldürülmesini doğru bulmayan ve suikastı yapanların bulunmasını isteyen Osman taraftarlarıdır. Bu gruptan bazıları Hz. Osman'ın katillerinin bulunmasını sessizce beklerken bazıları da Hz. Ali karşıtı grupların yanında yer almıştır. Mesela; Basra ve Şam'da ikamet eden kabilelerden Osman taraftarları, Hz. Ali'nin hilafetinde oluşan karşıt grupların

⁵⁸ Demircan, “Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset”, 177.

⁵⁹ Sıffin Savaşına katılan Ali taraftarları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Yenice, “Sıffin Ordusunun Yapısı (Hz. Ali Safında Yer Alanlar)”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 20/1 (? 2008), 11-81.

⁶⁰ Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, thk. İbrahim ez-Zeyk, Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2008), 2/63.

⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/472; Askalânî, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4/220; Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, 3/198.

⁶² Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, 3/72.

⁶³ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfi İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dimaşk*, nşr. Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1995), 9/116-145.

⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/ 217-220; İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dimaşk*, 12/207-235.

⁶⁵ Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, 4/40-42.

⁶⁶ İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dimaşk*, 43/348-483.

⁶⁷ Bkz. Taberî, *Târihu'l-Taberî*, 4/429; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, 2/275.

⁶⁸ Demircan, “Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset”, 174.

yaptıkları faaliyetleri desteklemişler, Mısır'da ikamet eden kabilelerden Osman taraftarları ise bir arada olmalarına rağmen Hz. Ali'ye karşı birlik olmak yerine tarafsız kalıp Hz. Osman'ı öldürenlerin hak ettikleri karşılığı bulmalarını beklemişlerdir.⁶⁹

Hz. Ali'ye biat etmeyen ikinci grup ise Hz. Peygamberin eşi Hz. Aişe (ö. 58/678) etrafında toplanan Cemel topluluğudur. Hz. Ali'nin halife seçimi esnasında biati kabul eden Kureyş kabilesinden Talha ve Zübeyr daha sonra Hz. Aişe'nin yanında bulunarak halifeye biat etmeyenler arasında yer almışlardır.⁷⁰ Ayrıca Ümeyyeoğullarından Hz. Osman'ın Basra ve Kûfe vilâyetlerindeki eski valileri ile Medine vilâyetindeki Ümeyyeoğulları Hz. Aişe'nin tarafına katılmışlardır.⁷¹

Cemel Savaşı'na değinilecek olursa, aktarılan hadiselerle göre, Hz. Osman'ın suikasta uğraması ve Hz. Ali'nin hilafete geçmesinin haberini alan Hz. Aişe,⁷² eski halifenin haksız yere katledildiğini dile getirmiş ve suikastçıların acil olarak cezalarının verilmesini istemiştir.⁷³ O, talebinin gerçekleşmesi için önde gelen bazı sahâbîlerle birlikte⁷⁴ Basra'ya yola çıkmıştır.⁷⁵ Hz. Aişe'nin bu girişimi Cemel Savaşı'yla sonuçlanmıştır. Cemel Savaşı'nın bilinen üç nedeni aktarılır. Bunların ilki Hz. Peygamberin üzülmüne neden olan İfk olayının ardından Hz. Ali'nin, Rasulullah'a Hz. Aişe'yi boşamasını söylemesi üzerine meydana gelen kırınglık;⁷⁶ ikinci sebep, Hz. Aişe'nin Hz. Osman'ı öldüren suikastçıların yakalanmasıyla, Müslümanlar arası birliği oluşturmak istemesi;⁷⁷ üçüncü sebep ise siyasi amaçlar içerisine giren birtakım kimselerin Hz. Aişe'yi savaşa itmek istemeleri olarak gösterilebilir.⁷⁸

Sonuçta, Hz. Aişe, kendisini ikaz eden kimseler olmasına rağmen Irak şehrine gitmiştir.⁷⁹ Akabinde, birçok insanın ölümüne sebep olan Cemel Savaşı vuku

⁶⁹ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 5/466.

⁷⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 3/18; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/479; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2015), 10/420.

⁷¹ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, 2/ 279-280.

⁷² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/105.

⁷³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/54-55; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/109.

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/112-113; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 174.

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/105; Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlıklı (Ankara: Umran Yayınları,1981), 15.

⁷⁶ Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/132.

⁷⁷ Mustafa Fayda, "Aişe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/203.

⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/106; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 174; Fayda, "Aişe", 203.

⁷⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 70-71; İbn Abdırabbih, *el'İkdü'l-ferîd*, 4/317; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/105, 109, 112.

bulmuştur.⁸⁰ Hz. Ali ile karşı karşıya gelen Hz. Aişe'nin bu duruşu, kendisinin dört halife döneminde yaşadığı ilk ve son fiili muhalefeti olmuştur.⁸¹

Hz. Ali'ye biat etmeyen üçüncü grup ise Hz. Osman'ın ölümünü bahane ederek halife karşıtı işler yapan Ümeyyeoğullarından Muaviye b. Ebî Süfyân'ın başını çektiği Sıffin topluluğudur. Muaviye, Hz. Ömer'in halifelüğünden bu yana Şam vilâyetinde valiydi ve burada destekçileri vardı. O, vilâyetinde Hz. Ali karşıtı kışkırtmalar neticesinde insanları etrafında toplayarak Sıffin Savaşı'na sebep oldu.⁸²

Hz. Ali'ye biat etmeyen ve Muaviye'nin safında yer alan kabileleri Sıffin Savaşı'ndan hareketle görmek mümkündür. Nitekim bunlardan bazıları; Kureyş'in bazı kollarının mensupları, özellikle Ümeyyeoğullarıyla iyi ilişki içinde olanlar, onları destekleyenler ve Şam'da Muaviye'yi destekleyen Arap kabileleridir.⁸³ Bunlara birkaç tane örnek verilecek olursa; Kureyşli Dahhâk b. Kays⁸⁴, Kureyş'in Abdüşemsoğullarından Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt,⁸⁵ Şam bölgesine yerleşen Havlan Kabilesinden Amr b. el-Hâris,⁸⁶ Arapların bir kolu olan Kelb kabilesinden Hassân b. Mâlik'tir.⁸⁷ Ensar'dan olup da sayıları parmakla gösterilecek kadar az olan Mesleme b. Muhalled⁸⁸ ve Nu'mân b. Beşîr⁸⁹ de Muaviye safında yer alan kimselerdendir.

Yukarıda birkaçı zikredilen kabilerden kimselerin katıldığı Sıffin Savaşı'ndan özetle bahsedilecek olursa; Hz. Ali, halife seçilince yaptığı icraatlarından birisi vali değişikliği olmuştur. O, her ne kadar uyarılsa da Şam valisi Muaviye b. Ebî Süfyân'ı görevden almıştır.⁹⁰ Şam'a atadığı vali, Muaviye tarafından geri çevrilmiştir. Hz. Ali, Muaviye'ye barış yolunda elçi gönderse de o, gelen elçileri geri göndermiştir. Cemel Savaşı'nın akabinde Muaviye'nin kendisine biat

⁸⁰ İbn Abdîrabbih, *el'İkdü'l-ferîd*, 4/326; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 3/131.

⁸¹ Mustafa Özkan, "Siyasal Sosyal Gelişmeler Karşısında Hz. Aişe'nin Duruşu Üzerine", *Diyanet İlmi Dergi*, 45/1 (Mart 2009), 62.

⁸² Hayyât, *et-Târîh*, 193; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 5/217; İbn Abdîrabbih, *el'İkdü'l-ferîd*, 4/343.

⁸³ Savaşa katılan Muaviye taraftarları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Yenice, "Hz. Ali-Muaviye İhtilafının Sahnesi: Sıffin'de Muaviye Safının Biyografik Analizi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 18/1 (Güz 2005), 7-41; Adnan Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset", 177.

⁸⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 24/298-356.

⁸⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 63/229.

⁸⁶ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 43/557.

⁸⁷ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 12/448-450.

⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/504; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 58/54-64; Askalânî, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, 6/116-117.

⁸⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/53; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 62/111-128; Askalânî, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, 6/440.

⁹⁰ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/156; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/438-441.

edeceğini düşünen Hz. Ali, yine elçi göndermiş fakat savaş hazırlıkları içerisinde oldukları haberini gönderdiği elçiden almıştır. Karşılıklı savaş hazırlıklarına girişen Hz. Ali ve Muaviye taraftarları arasında Sıffın Savaşıyla sonuçlanan olay vuku bulmuştur.⁹¹

Görülüyor ki; Hz. Ali barış için çabalasa da savaştan kendini alamamıştır. Muaviye ve taraftarları Hz. Ali'nin barış yolundaki gayretlerini görmezden gelmişlerdir. Hz. Ali kendi siyasî çizgisinden vazgeçmeyerek Muaviye'ye taviz vermemiştir denilebilir. Muaviye ise belki de kendisini iktidara daha layık görerek Hz. Osman'ın ölümünü bahane etmiş ve Hz. Ali'nin barış elini tutmak istememiştir denilebilir.

2.3. Tarafsızlar

Hz. Ali'nin hilafetini onaylamayan ve daha sonraki siyasî olaylarda onun yanında yer almayıp muhaliflerinin tarafında da olmayan üçüncü bir grup, İslâm Tarihçileri tarafından tarafsızlar olarak nitelendirilmiştir. Bu grup, meydana gelen siyasî-sosyal kargaşadan rahatsızlık duyan, yaşananları fitne diye isimlendiren ve sessizce beklemeyi yeğleyen şahıslardan oluşuyordu. Bunlar içerisinde önde gelen ve sözleri dinlenecek sahâbiler de vardı. Mesela; Hz. Ömer döneminde oluşturulan şûra heyetinden; Sa'd b. Ebu Vakkâs ve kısmî üye Abdullah b. Ömer; Ensar'dan Muhammed b. Mesleme, Suheyb b. Sinân er-Rûmî, Ebû Saîd el-Hudrî, Hassân b. Sâbit ve Kâ'b b. Mâlik; Peygamberin azatlı kölesi Üsâme b. Zeyd gibi isimler tarafsızlar safında yer almaktadır.⁹² Ayrıca kaynaklar Muğîre b. Şu'be'nin tarafsızlığı konusunda hem fikir olmasa da bazı rivayetler tarafsız olduğunu göstermektedir.⁹³

Cemel ve Sıffın Savaşlarında yer almayan tarafsızlardan birkaç kişinin durumu incelenecek olursa;

Ensar'dan Muhammed b. Mesleme Hz. Ali vasıtasıyla Cemel Savaşı'na, Muaviye vasıtasıyla da Sıffın Savaşı'na çağrılmıştır. Fakat o, bu istekleri reddetmiştir.⁹⁴ Muhammed b. Mesleme'nin her iki tarafın da yanında olmak istememesi, Hz. Peygamber'in “Şu kılıçla Allah yolunda savaş. Çarpışan iki grup Müslümanı görürsen, kılıcını kırılıncaya kadar taşa vur. Sonra eline hâkim ol. Ölüm sana ulaşıncaya kadar bekle.” sözlerini dikkate alarak “Lâ ilâhe illallâh” diyen bir

⁹¹ Nasr b. Muzâhim el-Minkârî, *Vak'atü Sıffîn* (Mısır: y.y., 1962), 32.

⁹² Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 5/453; Dîneverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, 142-143; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/191-192.

⁹³ Ömer Aktaş, *Muğîre b. Şu'be'nin Hayatı ve Kişiliği* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 211-215.

⁹⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/55-56, 99-100; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/27.

Müslümanla savaşmayacağını söylemesinden anlaşılmaktadır.⁹⁵ Sonuç olarak Muhammed b. Mesleme, savaşan tarafları ne aynı görmüş ne de birini diğerinden üstün tutmuştur. O, prensip olarak Müslümanların birbiriyle savaşmasının doğru olmadığını ve olaylar karşısında tarafsız kalmayı benimsediğini belirtmiştir.⁹⁶

Hiz. Peygamberin azatlı kölesi Üsâme b. Zeyd, Hiz. Ali'yi halife seçmenin beraberinde getireceği savaşı düşünerek ona biat etmemeyi doğru bulmuş olabilir.⁹⁷ Yine Cemel ve Sıffin savaşlarında tarafsızlığını katılmayarak belli eden Üsâme, “Lâ ilâhe illallâh” diyen bir mü'mine kılıç sallayamayacağını belirtmiştir.⁹⁸ Rivayetlere göre Hiz. Ali, yanında yer alması için Üsâme'yi Cemel Savaşı'na çağırmıştır. Üsâme'nin ona şöyle dediği nakledilir: “Ey Ebâ Hasan! Bir aslanın pençesinde olsaydın, seninle aslana karşı mücadele ederdim. Ama bu konuda (Cemel'de Müslümanlara karşı savaşmada) sana katılamam.”⁹⁹ Görülmektedir ki Üsâme, Hiz. Ali'ye değil savaşa karşı çıkmaktadır. Kısaca onun tarafsız olması ne savaşan iki taraftan birini tuttuğu ne de bir tarafın yanında savaşa girdiği anlamına gelmektedir. Üsâme'nin her iki gruba da tavrı aynı olup grupları haksız bulmaktadır.¹⁰⁰

Tarafsız sahâbîlerin tarafsız kalma nedenleri genel olarak şu şekilde sıralanabilir,

a. Tarafsız olarak nitelendirilen kişilerden bazıları siyasete pek sıcak bakmamış bazıları da münzevi bir yaşamı yeğlemişlerdir.¹⁰¹ Mesela; Sa'd b. Ebu Vakkâs, Hiz. Osman'ın suikasta uğramasından sonra kendisine gelen halifelik teklifini reddetmişti.¹⁰²

b. Tarafsızların biat anlayışları sebebiyle tarafsız kaldıkları görülmektedir.¹⁰³ Mesela; Sa'd b. Ebu Vakkâs, Üsâme b. Zeyd gibi sahâbîler Hiz. Ali'ye biat etmek için davet edildiklerinde şu sözleri sarf etmişlerdir: “Eğer tüm Müslümanlar

⁹⁵ Dîneverî, *el-Ahbârü'l-tıvâl*, 145. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/27.

⁹⁶ Mustafa Özkan, “İlk Dönem İslâm Târihi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar: Tarafsızlar”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1 (Diyarbakır 2008), 78.

⁹⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 3/9.

⁹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 3/9; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaûr v.dğr. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 2/504-506.

⁹⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 2/504-506.

¹⁰⁰ Özkan, “İlk Dönem İslâm Târihi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar: Tarafsızlar”, 79.

¹⁰¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/167; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 2/505-506.

¹⁰² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/46-47; Taberî, *Târihu'l-Taberî*, 4/428-429; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/98-99.

¹⁰³ Özkan, “İlk Dönem İslâm Târihi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar: Tarafsızlar”, 82.

biat ederlerse biz de sana biat ederiz.”¹⁰⁴ Anlaşılmaktadır ki bazı sahâbîler toplumun birliğini önemsemişlerdir.

c. Tarafsızlar, Müslümanların birliğinin bozulup, birbirlerini öldürmelerinin dine uygun olmadığını savunmuşlardır.¹⁰⁵ Mesela; Abdullah b. Ömer, toplumun birliğini bozacağına inandığı Cemel Savaşı gibi birçok çatışmaya katılmadığı gibi savaşta bulunan grupları engellemeye çalışmış, kendi akrabalarının da savaşa katılmaması için ikaz etmiştir.¹⁰⁶

d. Tarafsızlık taraftarlarının, savaşların dünyevî amaçlar uğruna yapıldığını düşünmeleri.¹⁰⁷ Mesela; Sa'd b. Ebu Vakkâs, çıkar uğruna yapılan iktidar mücadelesinden uzak durmaya çalışmıştır.¹⁰⁸ O, Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'in Cemel Savaşında taraflardan biri olmalarını fitne olarak görmüştür.¹⁰⁹

e. Tarafsızların tarafsız kalmalarının bir sebebi de hadis-din anlayışlarıdır.¹¹⁰ Onların şu hadise dayanarak tarafsız kaldıkları görülmektedir:¹¹¹ “Bir mü'minin diğer mü'mini haksız yere öldürmesi haramdır.”¹¹²

Denilebilir ki tarafsızlık; İslam dininde haram olarak nitelendirilen Müslümanı haksız yere öldürme fiilini işleyen tarafların yanında yer almamayı hem toplumun bütünlüğünü sağlamak hem de çıkar elde etmek isteyen gruplara prim vermemek için seçilen bir taraftır.

3. HZ. ALİ DÖNEMİNDE KABİLELERİN VALİLİK KURUMUNDAKİ ROLLERİ

Hz. Ali, hilafetin başına geçer geçmez icraatlarından birisi de valileri değiştirmek olmuştur. Onun yeni vali atamasının ardında birçok sebep vardır. Bunlara

¹⁰⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/112; Hayyât, *et-Târih*, 213; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/252; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, nşr. Âdil Ahmet Abdülmecîd-Ali Muhammed Muavvaz (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 2/609; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/80.

¹⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/111.

¹⁰⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/100; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Muhammed İbrâhim Benna-Muhammed Ahmed Aşur (Kahire: y.y., 1970), 2/292.

¹⁰⁷ Özkan, “İlk Dönem İslâm Târîhi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar: Tarafsızlar”, 84.

¹⁰⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/55; Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, 3/84; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, 2/609.

¹⁰⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/100; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, 2/292.

¹¹⁰ Özkan, “İlk Dönem İslâm Târîhi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar: Tarafsızlar”, 85.

¹¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/111; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/55-56; Dineverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, 145; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2/9.

¹¹² Müslîm, “Fiten”, 4.

değinildikten sonra hangi kabilelerden, kimleri, nerelere vali olarak atadığı ele alınacaktır.

Hız. Ali'nin eski valileri azledip yerlerine yeni valiler atamasının arkasında birçok sebep vardır. Bu sebeplerden bazıları zikredilecek olursa,

a. Hız. Osman döneminde şikâyet sebebi olan valiler, sorunların asıl kaynağını oluştıuruyordu. Hız. Ali bu valilerin görevden azledilmeleriyle iç karışıklıkların ortadan kalkacağını düşündüğü¹¹³ için onun yeni valiler atadığı söylenebilir.

b. Hız. Osman döneminde iktidarın Ümeyyeoğulları kabilesinin eline geçmesi sahâbeyi rahatsız etmişti. Bu sorun Hız. Ali tarafından Hız. Osman'ın uyarılmasına kadar gitmişti.¹¹⁴ Bu nedenle Hız. Ali'nin kendinden önceki halifeyi eleştirdiği hususu devam ettirmesi düşünülemezdi. Bunun için de ilk icraatlarından biri yeni vali atamaları yapmasıdır, denilebilir.

c. Seyyid Vekil'e göre Hız. Ali'nin vali değişikliğine gitmesi şöyle özetlenebilir; Eski valiler Hız. Ali'yi, halifeyi öldürenlerle iş birliği yapmakla itham ediyorlardı. Bu yüzden Hız. Ali onlarla çalışmak istemedi. Çünkü onlara güvenmiyordu. Bu nedenle mevcut valileri azletmesi ve onların yerine işinin ehli, kendilerine güvenilen kişilerin atanmasını uygun buluyordu. Eğer valileri görevden almada acele etmeseydi kendi tarafında olmayanların ona karşı beceriksiz olduğu söylemine neden olabilirdi.¹¹⁵

d. Hız. Ali'nin vali atamalarında özellikle Ensar ve Haşimoğullarını görevlendirdiği bilinmektedir. Çünkü bu gruplar, ilk üç halife döneminde valilik görevine tercih edilmemişlerdir. Ensar ve Haşimoğullarının Hız. Ebu Bekir halife seçilirken iktidarın başına kendilerinden birinin geçmesini istemeleri, ilk iki halife döneminde yönetimden uzak tutulmalarına neden olmuştur. Hız. Osman zamanında ise iktidar tamamen Ümeyyeoğullarının elinde olduğu için hem Medineliler hem de Haşimîler iktidardan mahrum kalmışlardır. Hız. Ali ise halife seçilince tam tersini yapmış, Ensar ve Haşimoğullarına valilik gibi birçok kurumda görev vermiştir. Neticede yeni tayin politikası da denilebilen bu gelişme, Hız. Ali'ye özgü olup hem önceki atamalara tepki hem de eski dönemdeki yoksunlukları giderme özelliği taşımaktadır.¹¹⁶

Hız. Ali'nin vilâyetlere atadığı valilere değinilecek olursa o, Mekke, Medine,

¹¹³ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2/156; Taberî, *Târîhu'l-Taberî*, 4/438-441.

¹¹⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 5/57.

¹¹⁵ Muhammed es-Seyyid Vekil, *Cevletü'n Tarihiyyetü'n fi'l-Asri'l-Hulefâi'r-Râşidin* (Cidde: Dâru'l-Kalem, 1993), 453.

¹¹⁶ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 65.

Mısır, Kûfe, Şam, Basra ve Yemen'e; Ensar'dan kimseleri atamıştır. Bunlardan bazıları zikredilecek olursa, Hz. Ali, Ebu Karaza b. Kâ'b¹¹⁷ ve Mesûd el-Ensârî'yi Kufe'ye,¹¹⁸ Sehl b. Huneyf el-Ensârî'yi Şam'a,¹¹⁹ Sehl'in kardeşi olan Osman b. Huneyf'i Basra'ya,¹²⁰ Ebû Eyyûb el-Ensârî'yi Medine'ye¹²¹ ve Kays b. Sa'd b. Ubâde el-Ensârî'yi Mısır'a vali olarak atamıştır.¹²²

Ali b. Ebî Tâlib, Hz. Osman'ın muhalifi olan Kûfe Yemenîlerini de ihmal etmemiş, Kûfe'ye Umâre b. Şihab'ı vali olarak atamıştır.¹²³ Fakat Kûfelilerin istekleri ve özellikle onların ileri gelenlerinden el-Eşter adı ile tanınan Malik b. el-Haris aracılığıyla şehir, Yemenli Ebu Mûsa el-Eş'arî'yi atamıştır.¹²⁴ Ayrıca Kûfe Yemenîlerinden olan ve Hz. Osman'a muhalif olanlardan, mesela el-Eşter'i, Cezîre'ye idareci olarak göndermiştir.¹²⁵ Sıffin Savaşı'nın akabinde Amr b. el-As'ın (ö. 43/664) Mısır'a yöneldiği bilgisini alan Hz. Ali, şehrin valisi Muhammed b. Ebu Bekir'i azledip yerine el-Eşter'i getirmiştir.¹²⁶

Valilik kurumunun bir kısmına Ensar ile çeşitli Yemen kabilelerinden atama yapan Hz. Ali, diğer valiliklere ise kendi ailesi olan Haşimoğullarını tayin etmiştir. Nitekim Abdullah b. Abbas'ı Basra'ya,¹²⁷ Ubeydullah b. Abbas'ı (ö. 58/678) Yemen'e,¹²⁸ Kusem b. Abbas'ı (ö. 57/676) Mekke ve Taif'e¹²⁹ ve Temmam b. Abbas'ı Medine'ye¹³⁰ vali olarak tayin etmiştir. Ayrıca Mısır'a üç yaşından beri kendisinin yetiştirdiği oğlu Muhammed b. Ebu Bekir'i görevlendirmiştir.¹³¹

¹¹⁷ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/499.

¹¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/177.

¹¹⁹ Seyf b. Ömer el-Esedî et-Temîmî, *el-Fitne ve vak'atü'l-Cemel*, thk. Ahmed Râtîb Armûş (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1993), 100; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/442.

¹²⁰ Esedî, *el-Fitne ve vak'atü'l-Cemel*, 100; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/179; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/442.

¹²¹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 5/139-156; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1/254; Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, 1/405.

¹²² Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/546-549; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/177.

¹²³ Esedî, *el-Fitne ve vak'atü'l-Cemel*, 100.

¹²⁴ Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/179; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/442-443; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/230.

¹²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/177.

¹²⁶ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 5/96-97; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/178; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/253.

¹²⁷ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/543; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/177.

¹²⁸ Esedî, *el-Fitne ve vak'atü'l-Cemel*, 101; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/179; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/442.

¹²⁹ Esedî, *el-Fitne ve vak'atü'l-Cemel*, 119; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 2/179; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/455.

¹³⁰ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/455; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/253.

¹³¹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/553; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 3/136-139; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/253.

Kısaca denilebilir ki Hz. Ali'nin eyaletlere atadığı valiler Haşimîler, Ensar ve Kûfe Yemenîlerinden oluşmaktadır.

SONUÇ

Hz. Ali, valilik kurumuyla ilgili uygulamalarında Kur'an-ı Kerim'in siyasal yaşamla ilgili temel ilkeleri, Hz. Muhammed'in (s.a.v) sünneti ve kendinden önceki halifelerin uygulamalarının yanı sıra, mevcut toplumun beklentileri gibi değişen dönemsel şartları dikkate almıştır. Bu bağlamda o, daha önceki halifeler döneminde vali olarak görevlendirilmemiş olan Ensar ve Haşimoğulları mensuplarını vali olarak atamıştır. Ümeyyeoğulları kabilesinden olan valileri ise görevlerinden azletmiştir. Bu durum, söz konusu halifenin, kendisinden önceki dönemin vali atama politikasında değişikliğe gitme gereği duyduğu ve bu değişiklikte de değişen siyasal-sosyal dengelerin etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir. Örneğin bu dönemde kendisine biat edenler olduğu gibi, yaptıkları biati bozup ya tarafsız kalan ya da mevcut halifeye muhalefet edenler de olmuştur. Öbür taraftan baştan beri halifeye biat etmeyen, Cemel ve Sıffin'de kendisiyle siyasî mücadele başlatanlar da olmuştur. Kısacası sözü edilen zaman diliminde, merkez diyebileceğimiz Hicaz'ın yanı sıra diğer merkezlerde de siyasal-sosyal şartlar büyük oranda değişmiştir. Bu değişiklikler sonucunda Hz. Ali, vali atamalarında kabileler arası denge politikası izlemiştir diyebiliriz.

Hz. Ali vali atamalarında öncelikle İslam'ın siyasal-sosyal yaşama ilişkin belirlediği ehliyet, adalet, istişare ve kamu yararı gibi temel ilkelerini ölçü almaya çalışmıştır. Aynı zamanda o, mevcut siyasal-sosyal gelişmeleri ve bu bağlamda mevcut kabilelerin durumlarını dikkate alan bir denge politikası çerçevesinde valiler atamıştır. Söz konusu anlayış ve yöntem bağlamında Hz. Ali ana hatlarıyla şunları yapmıştır: Hilafetini meşru görmeyen, Cemel ve Sıffin'de kendisiyle mücadele eden ve dolayısıyla muhalif bir tutum sergileyenlere güvenmediğinden onları valilikten azletmiştir. Ayrıca Hz. Ali'nin hilafetini/ iktidarını kabul etmeyen Ümeyyeoğulları kabilesinden vali tayin edilmemiştir.

Dönemin toplumunda Hz. Ali'ye biat eden ve daha sonra biatlerini bozanlar olmuştur. Aynı zamanda Hz. Ali ile muhalifleri arasında yaşanan çatışmalarda tarafsız davranan, toplumsal nüfuz bakımından güçlü diyebileceğimiz İbn Ömer ve Muhammed b. Mesleme gibi şahsiyetler de mevcuttu. Hz. Ali bu kesimler arasından da vali atamamıştır.

Dönemin pratiklerini ve Hz. Ali'nin idealist kişiliğini dikkate aldığımızda şu tespiti yapmak zor olmayacaktır: Hz. Ali, kendisini destekleyenlerle çalışmayı tercih etmiştir. Bu tercihin doğal bir sonucu olarak valilerini taraftarları arasından atamıştır. Kendisine isyan etmeyecek güvendiği kişileri vali tayin

ederek devletin birlik ve beraberliğini sağlamak istemiştir. Onun hilafetini destekleyen Haşimoğullarından ve Ensar'dan vali görevlendirmiş olması bu bağlamda değerlendirilebilir. Ayrıca vali atamalarındaki bu tutumu kabileler arası denge politikası gözettiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Aksu, Ali. “Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı”. *Hz. Ali*. ed. Ali Aksu. 195-206. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2020.

Aktan, Hamza. “Kur’ân ve Ehl-i Sünnet Kaynaklarına Göre Hazret-i Peygamber Örneğinde Siyaset”. *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet*. ed. Mahmut Kaya vd. 313-344. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.

Aktaş, Ömer. *Muğîre b. Şu‘be'nin Hayatı ve Kişiliği*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Apak, Adem. “Hz. Ali'nin ilk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”. *Maarif Dergisi* 5/1 (Bahar 2005), 121-143.

Apak, Adem. “Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği”. *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*. ed. M. Selim Arık. 1/29-50. Bursa: Hadis Tetkikleri Dergisi, 2005.

Askalânî, Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. ‘Âdil Ahmed Âbdülmevcûd- ‘Alî Muhammed Mu‘avvad. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.

Askalânî, Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer. *Tehzîbü't-Tehzîb*. thk. İbrahim ez-Zeyk, Adil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2008.

Ayar, Ali Rıza. *Hz. Osman ve Hz. Ali Döneminde Devlet-Halk Münasebetleri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Azimli, Mehmet. *Dört Halîfeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 5. Basım, 2018.

Bâbilli, Mahmud. *İslâm'da Şûra*. çev. Nihat Armağan-Kemal Çobanbeyli. İstanbul: Fikir Yayınları, 1973.

Bardakoğlu, Ali. “Ehliyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/533-539. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fîkr, 1996.

Boynukalın, Ertuğrul. “Makâsîdü's-Şerîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/423-427. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Çağrıçı, Mustafa. “Adâlet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/342-343. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Demircan, Adnan. “Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslâm Toplumunda Siyaset”. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (Aralık 2013), 173-190.

Demircan, Adnan. *Ali-Muaviye Kavgası*. İstanbul: Beyan Yayınları, 5. Basım, 2017.

Demircan, Adnan. *Hz. Ali Nehcü'l-Belâğa*. İstanbul: Beyan Yayınları, 4. Basım, 2018.

Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend. *el-Ahbârü't-tivâl*. nşr. Abdulmünim Âmir. Beyrut: Dârü'l-Mesire, 1960.

Dûrî, Abdulazîz. “Emîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/121-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hûd. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1409/1998.

el-Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (el-Mutahhar). *el-Bed' ve't-târîh*. 7 Cilt. Beyrut: y.y., 1899.

Esedî, Seyf b. Ömer et-Temîmî. *el-Fitne ve vak'atü'l-Cemel*, thk. Ahmed Râtîb Armûş. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1993.

Fayda, Mustafa. “Aîşe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/201-205. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Feyzü'l Furkân Kur'ân-ı Kerîm ve Tefsirli Meali. çev. Hasan Tahsin Feyizli. İstanbul: Server Yayınları, 7. Basım, 2017.

Hatîboğlu, Mehmed Saîd. *Hilafetin Kureyşliliği -İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik-* Ankara: Otto Yayınları, 3. Basım, 2012.

Hayyât, Ebû Amr b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî. *et-Târîh*. thk. Bâki b. Hâlit, 1 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikr, 1993.

Hüseyn, Taha. *el-Fitnetü'l-kübrâ: Ali ve benûhu*. Kahire: Dâru'l-ma'ârif, 1984.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. nşr. Adil Ahmet Abdülmevcud Ali Muhammed Muavvaz. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.

İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-İkdü'l-ferid*. thk. Muhammed Said Uryan. 7 Cilt. Kahire: Dâru'l Fikr, 1940.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *Târîhu medîneti Dimaşk*. nşr. Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 11 Cilt. Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2015.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *el-İmâme ve's-siyâse*. thk. Taha Muhammed ez-Zeyni. 2 Cilt. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1967.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1960.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-târîh*. thk. Yusuf Dukak. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. thk. Muhammed İbrâhim Benna-Muhammed Ahmed Aşur. Kahire: y.y., 1970.

Kapar, Mehmet Ali. *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.

Kılıç, Ünal. "Hz. Ali'nin Şehirlerin İdarecileriyle İlgili Politikaları". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Aralık 2008), 121-140.

Kılıç, Ünal. "Hz. Ali'nin Vali Politikası ve Valileri". *Hazreti Ali Sempozyum Bildirileri*. ed. Rıza Savaş. 317-335. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2009.

Kılıç, Ünal. “Vali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/492-494. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Kılıç, Ünal. *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*. Konya: Yediveren Yayınları, 2004.

Mes‘ûdî, Ebü’l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî. *Mürûcû’z-zeheb ve me‘âdinü’l-cevher*. thk: Kemâl Huseyn. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 2005.

Minkârî, Nasr b. Müzâhim. *Vak‘atü Sıffîn*. Mısır: y.y., 1962.

Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi ‘u’s-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 5 Cilt. Kahire: Dâru’l-Hayyî’l-Kutubu’l-Arabiye, 1374-75/1955-56.

Özkan, Mustafa. “İlk Dönem İslâm Târîhi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar: Tarafsızlar”. *Dicle Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Diyarbakır 2008), 59-88.

Özkan, Mustafa. “Siyasal Sosyal Gelişmeler Karşısında Hz. Aişe’nin Duruşu Üzerine”. *Diyanet İlmi Dergi* 45/1 (Mart 2009), 56-74.

Severcan, Şefaettin. “Peygamberlik ve Siyaset”. *Liberal Düşünce* 4/14 (Bahar 1999), 162-168.

Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Târîhu’l-hulefâ’*. Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1474/2003.

Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî el-Bağdâdî. *Târîhu’t-Taberî*. thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru Süveydân, 1984.

Vekîl, Muhammed es-Seyyîd. *Cevletü’n Tarihiyyetü’n fi’l-Asri’l-Hulefâi’r-Râşidîn*. Cidde: Dâru’l-Kalem, 1993.

Watt, Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Umran Yayınları, 1981.

Ya‘kûbî, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya‘kûb İshâk b. Ca‘fer b. Vehb b. Vâzih. *Târîhu’l-Ya‘kûbî*. thk. Abdülemîr Mühennâ. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü’l-A’lemî li’l-Matbûât, 2010.

Yenice, Ali. “Hz. Ali-Muaviye İhtilafının Sahnesi: Sıffîn’de Muaviye Safının Biyografik Analizi”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 18/1 (Güz 2005), 7-41.

Yenice, Ali. “Sıffin Ordusunun Yapısı (Hz. Ali Safında Yer Alanlar)”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 20/1 (? 2008), 11-81.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnaût v.d. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Bu çalışma, dışarıdan ve bağımsız hakemler tarafından değerlendirilmiştir.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

This study has been evaluated by external and independent reviewers.